

Ольга ПОЛЯКОВА

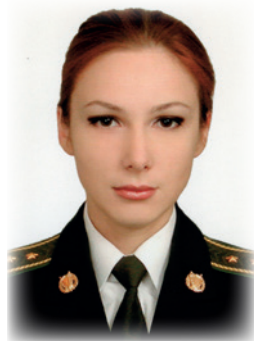
РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Постановка проблеми. Революція Гідності 2013-2014 рр. повстала навколо відстоювання ідеї непохитності стратегічного державотворчого курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, до світового співтовариства демократичних правових держав. Очевидно, що сучасна демократична правова держава в її філософськи-науковому вимірі є не тільки і не стільки такою, що законодавчо фіксує, публічно декларує й процесуально дотримується принципів верховенства права, але, насамперед, такою, де всі ці принципи є фундаментальною складовою суспільної політичної, правової культури та політико-правової свідомості абсолютної більшості громадян, володіння ними відповідними знаннями й навичками, дотримання відповідних цим цінностям публічних дій та відносин.

Принципової ваги стан і характер політико-правової свідомості суспільства набуває в кризові та переломні історичні моменти розвитку держави, коли відбувається злом старої системи цінностей та повстання на її місці нових ціннісних орієнтацій і прерогатив. Кардинальна зміна суспільно-політичного устрою чи послідовна реформа державного режиму в напрямку демократизації потребує легітимізації цілей, напрямків і форм дій реформаторських урядів з боку суспільства й більшості громадян. Адже без народної підтримки, без усвідомлення кожним індивідумом правильності та необхідності нових відносин, нових принципів існування й нових імперативів взаємодії з органами публічної влади стануть неможливими будь-які найпрекрасніші реформи й найблагородніші замисли державних лідерів.

І якщо цілком в силах держави швидко здійснити реформування інституціональної структури політико-правової системи, запровадити нові, демократичні за формою та завданнями органи публічної влади, то наповнити їх діяльність дійсно демократичним та правовим змістом здатне тільки розвинуте громадянське суспільство з необхідним для цього рівнем політико-правової культури й політико-правової свідомості. Інакше нововведення не дадуть бажаного результату і в країні загостриться чергова політико-правова криза. Саме на цьому наголошує, зокрема, М. Бурдонсова, обґрунтовуючи необхідність формування й розвитку національної правової свідомості як головної умови подолання політико-правової кризи в Україні [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування та розвитку політичної, правової та політико-правової культури й відповідного їм стану індивідуальної й групової та суспільної свідомості в Україні переймаються науковці та дослідники-практики кількох суміжних галузей знань: філософії, права, політології, соціології, психології, державного управління. Не випадково провідну роль в цих дослідженнях займають правники, адже сама сутність правової системи, її сталість, послідовність та зміст і сутність правозастосування в будь-якій державі вирішальним чином залежить від характеру правової й політико-правової свідомості громадян.

**ПОЛЯКОВА
Ольга**

Станіславівна,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри військового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, м. Харків.

Анотація: у статті досліджується проблематика формування політико-правової свідомості громадян та ролі держави й органів публічної влади в цих процесах. Наголошується, що політико-правова свідомість суспільства є інтегративною складовою більш широких понять політичної та правової культури, а її стан та рівень відіграють ключову роль у демократичному державотворенні та подоланні сучасної політико-правової кризи в Україні.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, політико-правова свідомість, суспільство, державне управління, демократія.

УДК 346.22-042:342.34:316.64

Тільки за останні три роки в Європі та Сполучених Штатах Америки вийшло кілька десят наукових публікацій з цього приводу, зокрема фундаментальні праці В. Бутлера [17], Г. Гутьєрмана [18], Дж. Малатраса [19]. Цим проблемам, зокрема в Україні, присвячені численні наукові публікації таких дослідників як М. Бурдоносова [1], Н. Волковицька [2; 3], М. Галківська [4], Я. Гриньова [5], О. Деменко [7], Ю. Дмитрієнко [7; 8; 9; 10], Д. Єрмоленко [11], Ю. Козенко [12], О. Пінська [13] та ін.

Водночас більшість з цих та інших дослідників зосереджують фокус уваги на правовій культурі або на правовій свідомості як самостійних феноменах життєдіяльності людини й суспільства, або ж на проблематиці культури політичної чи політико-правової просвіти й виховання (О. Радченко, Т. Гузенко, Д. Дубов [14]). Відтак поза увагою прискіпливих наукових розвідок залишається розгляд інтегральної сутності явища політико-правової свідомості.

Метою статті є виокремлення сутності й змісту феномену політико-правової свідомості громадян як інтегральної характеристики суспільного сприйняття політичної системи й системи права та ролі держави й органів публічної влади в процесі формування демократичної політико-правової свідомості людини й громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження варто розпочати з категоріальної визначеності об'єкту та предмету наукової розвідки. Політико-правова свідомість як соціетальний феномен являє собою певний продукт синергетично-інтегративної взаємодії політичної системи суспільства, системи права та людської свідомості як вищого рівня психічної активності індивідуума.

При цьому власне свідомість виступає, за М. Галківською, «суб'єктивним образом об'єктивного світу» та «мисленнєвим образом безпосереднього буття, життя, а саме: одна форма буття, тобто безпосереднього існування, відображається у іншій формі буття, у свідомості» [4, с. 133]. В контексті нашого дослідження важливою рисою свідомості людини дослідниця називає її оціночний характер, коли те, що індивід, колектив чи суспільство вважають вартісними, корисними – відноситься ними до цінного, все інше відображається як неактуальне або навіть шкідливе. Відтак, активність людини спрямована на використання, збереження та розвиток ціннісних в її уявленні явищ, в той час як по відношенню до неактуальних чи шкідливих явищ така активність спрямована на їх усунення [там само].

Отже, припустимо, що індивід не поділяє вимог певних верховенства права, законодавчих приписів та фіксує їх у власній свідомості як нецінні й шкідливі (за численними соціологічними даними саме такі нігілістичні по відношенню до інституту права настрої доволі поширені в українському суспільстві). Такий індивідуум неминуче проявлятиме активність на усунення, принаймні, невиконання правових приписів, буде відкрито чи приховано (в залежності від його політичної, адміністративної чи фінансової могутності) нехтувати верховенство права, що в разі існування критичної маси подібним чином налаштованих громадян загрожуватиме руйнацією а не розбудовою правової держави й демократичного суспільства.

Свідомість як властива людській психіці риса, не може формуватися у відриві від соціуму, від політичної та правової системи, притаманній тому чи іншому суспільству. Розглядаючи її крізь призму зазначених підсистем державно-організованого буття людства, ми можемо з усією очевидністю говорити про відносно самостійні частини психіки – політичну свідомість та правову свідомість (з тим застереженням, що вони не є абсолютно самостійними й самодостатніми, а разом з іншими вимірами психіки – культурним, інтелектуальним, професійним, релігійним, моральним тощо складає синергетично-інтеграційно єдину психічну систему як окремо взятого індивідуума, так і суспільства в цілому).

Розглянемо спільне та відмінне між політичною та правовою свідомістю.

Політична свідомість як складовий елемент політичної системи суспільства зі своєю складною та багаторівневою структурою, що являє собою суб'єктивне соціально значиме відображення політичної дійсності, політичних процесів і явищ, ідеоло-

гічних установок і переконань раціонального та емоційно-вольового характеру, яке відбиває на рівні сприйняття індивідуума ретроспективні, сучасні та проспективні характеристики політичного простору й політичної системи суспільства. Політична свідомість носить яскраво виражений аксіологічно-чуттєвий характер (проявляється в ціннісно-емоційних формах сприйняття та реагування на політику й політичні процеси).

Негативна політична свідомість яскраво проявляється в різного роду радикальних протестах, антисоціальних діях, щонайменше – в абсентеїзмові. На противагу активній публічно-дійовій формі такої політичної свідомості, негативна правова свідомість носить латентний характер та здебільшого приховується і не носить відкрито публічного характеру.

Правова свідомість – це форма свідомості, яка складається з інтелектуальних (раціональних), емоційних, вольових процесів і станів, що відображають правову дійсність, визначають ставлення індивіда, групи, суспільства до права як у статиці, так і динаміці його буття, виявляються в юридично значущій поведінці людей. [6, с. 55]. Проте це не просто відображення в індивідуальній свідомості духу й характеру законів, що вже діють у суспільстві. Оскільки «предметом пізнання і зворотного впливу правосвідомості є право в усій багатоманітності його проявів: право «в книгах» і «право в дії», тобто право в статиці і динаміці свого буття», то власне правосвідомість, будучи за О. Дмитрієнком, «ідентифікацією духовних початків у праві», має «активний темперамент», неминуче фокусує рівень змін у сіспільно-правових відносинах і діях, та найбільш гостро виявляє себе тоді, коли критикує й коригує чинні закони з позицій ідеальної справедливості [6, с. 54-55; 7, с. 44]

Ключовий пункт правосвідомості, за О. Пінською, – «це усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з погляду його відповідності загально-людським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не тільки вражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх» [14, с.785].

Д. Єрмоленко досліджуючи феномен групової свідомості звертає увагу на те, що «групова правосвідомість – це колективні уявлення та почуття щодо права та правових явищ, поведінки та діяльності у сфері правового регулювання, які виражають ставлення та оцінки правових явищ з боку соціальних груп, колективів, інших соціальних утворень». Оскільки ж «будь-яка соціальна група має не лише цілі та завдання, що збігаються з суспільними в цілому, але й власні, специфічні цілі та завдання, викликані особливими потребами та інтересами», то «у свідомості соціальних груп виявляється суспільна правосвідомість, але вона в кожній окремій соціальній групі трансформується крізь призму специфічних умов, потреб, інтересів цієї групи, набуває специфічні риси, які дозволяють розглядати групову правосвідомість як відносно самостійне духовне утворення» [12, с. 36].

Оскільки держава та права є нерозривною парною категорією, адже існування державних інститутів є неможливим без відповідного правового поля, водночас як і інститут права вимагає відповідного інституційного забезпечення у вигляді публічних (державних та судових) інституцій, то так само нерозривною парною категорією можна визнати й політико-правову свідомість людини та суспільства (котра, у свою чергу, є стижневим елементом більшої системи – системи політико-правової культури суспільства).

Схематично механізм формування політико-правової свідомості людини в сучасній державі можна змалювати наступним чином (Рис.1).

Як зазначає В. Духневич, «в основі становлення/формування політико-правової свідомості вочевидь лежить конфігурування уявлень особистості про державу й право, причому саме конфігурування, оскільки специфіка політико-правової свідомості конкретної особи буде визначатися змістом конкретних уявлень цієї особи». В цьо-

му контексті «політико-правову свідомість можна визначити як сферу суспільної чи індивідуальної свідомості, що включає знання права, розуміння політики, ставлення до права й політики, правової та політичної діяльності, відношення до суспільно-правових інститутів» [11, с. 44].

Рис. 1. Механізм формування політико-правової свідомості людини в сучасній державі

З Рисунок 1 бачимо, що формування політико-правової свідомості може відбуватися, переважно, двома альтернативними шляхами. Перший – за умови домінування стихійної соціалізації над інституційною (під інституційною розуміємо системний постійно-регулярний цілеспрямований та ефективний вплив держави, правової та політичної системи суспільства на виховання молоді та закріплення правових та політичних цінностей в суспільній свідомості). В такому випадку ключовий вплив на становлення особистості індивідуума та його політико-правової свідомості відіграють вулиця, десоціалізовані елементи, випадкові фактори складу сім'ї та трудового або навчального колективу, що з великою вірогідністю призводить до формування негативних ціннісних орієнтацій людини по відношенню до політичної й правової системи суспільства.

Другий шлях є єдино правильним з точки зору розбудови правової демократичної держави, в якій за Я. Гриньовою, правова культура є результатом цілеспрямованого виховання правосвідомості, його вищим ступенем, яка виражає внутрішнє

свідоме ставлення до правових явищ, що виникають у житті суспільства. Цей шлях передбачає розгортання багатоланкової системи державних заходів соціалізаційного характеру, спрямованих на засвоєння та закріплення індивідуумами домінуючої державної системи політичних, правових цінностей, відчуття гордості за свою державу та свідомої громадянської позиції. А як справедливо зазначають О. Радченко, Е. Гузенко та Д. Дубов, громадянська позиція, правова свідомість та «гордість за свою державу й прагнення її захищати не з'являються самі по собі, а є зворотною реакцією індивідуума на дії й політику держави. Це – реакція на відповідну державну політику соціалізації молоді й виховання патріотизму, переконання засобами пропаганди та агітації в правильності обраного політичного курсу, справедливості існуючого державного устрою, правової системи. Відсутність таких дій і такої політики призводить до втрати мотивації пишатися своєю державою, до небажання громадян захищати її» [15, с. 304].

Тому цілком поділяємо думку зазначених дослідників щодо першочергової необхідності розробки й реалізації українською державою системи політико-правової та патріотичної просвіти й виховання як адекватної відповіді на виклик історії та нагальний суспільний запит на нову державну політику в сфері соціалізації й ресоціалізації громадян. Адже в умовах фактичного ведення війни на Донбасі й перебування де-факто у стані війни (принаймні інформаційної) з Росією існуюча система соціалізації та виховання громадянськості в Україні продемонструвала свою безпорадність і неспроможність до виконання поставлених завдань. Сьогодні очевидно, що інформаційно-пропагандистський натиск Росії своїм нав'язуванням міфів про «неспроможність української влади», її «нелегітимність», «бездарність державних керманівців» та «повне домінування політичних інтересів над правом і правовою системою в Україні» тощо має на меті зруйнувати саме політико-правову свідомість суспільства й через неї – власне Україну як державне утворення.

Протистояти цій інформаційно-ідеологічній агресії може тільки нова державна політика політико-правового виховання, здатна забезпечити зміну ціннісних настанов і уподобань громадян з пострадянсько-патерналістичних на сучасні ціннісні переконання в пріоритеті прав і свобод людини, верховенства права, пріоритетну орієнтацію на європейські стандарти життя та правила суспільної поведінки, формування позитивного відношення громадян до панівної концепції консолідації українського суспільства, насамперед – розуміння цілісності держави як абсолютної політико-правової цінності.

Висновки. Проведена розвідка дозволяє зробити висновок, що в сучасному світі від рівня політико-правової свідомості індивідуума значною мірою залежить рівень розвитку суспільства в цілому та формування типу державного устрою й політичного режиму (з домінуванням демократичних чи авторитарних тенденцій) зокрема.

Відтак потреба у всебічному розвитку інституту формування позитивної державно-орієнтованої політичної й правової поведінки громадян та їх політико-правової свідомості суттєво загострюється у контексті необхідності розбудови демократичної правової держави та громадянського суспільства в Україні. Адже політико-правова свідомість не тільки відчуває регулюючий вплив соціалізаційних заходів держави й громадянського суспільства, але й виступає при цьому безпосереднім джерелом активності та регулятором політичної й правової поведінки людини, змушуючи її до вчинків і дій, які спроможні до укріплення політико-правової системи, а відтак і до розбудови дійсно демократичної правової держави.

Таким чином нагальною потребою часу є формування нової державної соціалізаційної політики, здатної з одного боку, протистояти інформаційно-пропагандистському натиску Росії, а з іншого – знайти мотиваційні важелі та механізми формування політико-правової свідомості громадянина-патріота, що дотримується правових настанов, поважає державу та право, приймає активну участь у демократичному державотворенні та розбудові правової держави в Україні.

Література:

1. Бурдоносова М. Розвиток національної правової свідомості як необхідна умова подолання політико-правової кризи в Україні [Текст] / М. А. Бурдоносова // Публічне право. – 2014. – № 4. – С. 199–205.

2. Волковицька Н. Поняття правової свідомості та її структури: теоретичні і методологічні проблеми дослідження [Текст] / Н. Волковицька // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 28–34.

3. Волковицька Н. Функції правової свідомості у процесі утвердження демократії в Україні [Текст] / Н. Волковицька // Юридична Україна. – 2010. – № 4. – С. 35–41.

4. Галківська М. Філософсько-правовий вимір свідомості людини [Текст] / М. Б. Галківська // Митна справа. – 2014. – № 5(2.2). – С. 133.

5. Гриньова Я. Вид правової свідомості особистості до правового розвитку держави й суспільства [Електронний ресурс] / Я. Г. Гриньова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2013. – № 40–41. – С. 283–288. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pipo_2013_40-41_47.pdf

6. Деменко О. Правова свідомість: поняття та суттєві ознаки [Текст] / О. І. Деменко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 48–56.

7. Дмитрієнко Ю. Правова свідомість у механізмі правового регулювання суспільних відносин [Текст] / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 43–47.

8. Дмитрієнко Ю. Актуальні підходи до визначення поняття, структури та функцій української правової свідомості [Текст] / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 149–156.

9. Дмитрієнко І. Особливості історичної української правової свідомості та культури: нормативна оригінальність, архетипи, правова ментальність [Текст] / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 210–214.

10. Дмитрієнко І. Перспективи становлення та розвитку української правової свідомості, культури у контексті їх істотних артефактів, архетипів та актуальної метаметодології [Текст] / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 262–278.

11. Духневич В. Спроба психологічного аналізу механізмів становлення політико-правової свідомості особистості [Текст] / В. М. Духневич // Юридична психологія. – 2013. – № 1. – С. 43–50.

12. Єрмоленко Д. Теоретико-правові питання періодизації досліджень правової свідомості [Текст] / Д. О. Єрмоленко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 296–299.

13. Козенко Ю. Правова свідомість людини як аксіологічна сутність її поведінки [Текст] / Ю. О. Козенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 8–12.

14. Пінська О. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура [Текст] / О. С. Пінська // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 784–788.

15. Радченко О. В. Концепція патріотичної просвіти та виховання в Україні як нагальний суспільний запит на нову державну політику / О. В. Радченко, Т. А. Гузенко, Д. В. Дубов // Аналітика і влада : журн. експерт.-аналіт. матеріалів і наук. пр. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. – К. : НАДУ, 2014. – № 9. – С. 302 – 310.

16. Butler W. On the Essence of Legal Consciousness // edited William Elliott Butler. – London: Wildy, Simmonds & Hill, 2014. – 402 p.

17. Guterman, G. Without Papers: Legal Identity, Legal Consciousness, and Performance // Guterman, G. – New York: City University of New York, 2011. – 776 p.

18. Malatras J. A Tale of Two Movements: Collective Legal Consciousness // James J Malatras. – Charleston: BiblioBazaar, 2011. – 244 p.